

PALEO- AKTUEEL

5

Auteursrechten voorbehouden

Copyright 1994, Archeologisch Centrum Groningen, RUG

Druk- en bindwerk: Universiteitsdrukkerij, RUG

Omslag: opgraving te Noordbarge met de plattegrond van een boerderij uit het eind van de ijzertijd

Omslagontwerp: J.M. Smit

Delen van deze uitgave mogen in andere publicaties worden overgenomen mits zij van een duidelijke bronvermelding zijn voorzien

Inlichtingen: ACG, Poststraat 6, 9712 ER Groningen

ISBN 90 367 0420 0

PALEO-AKTUEEL

5

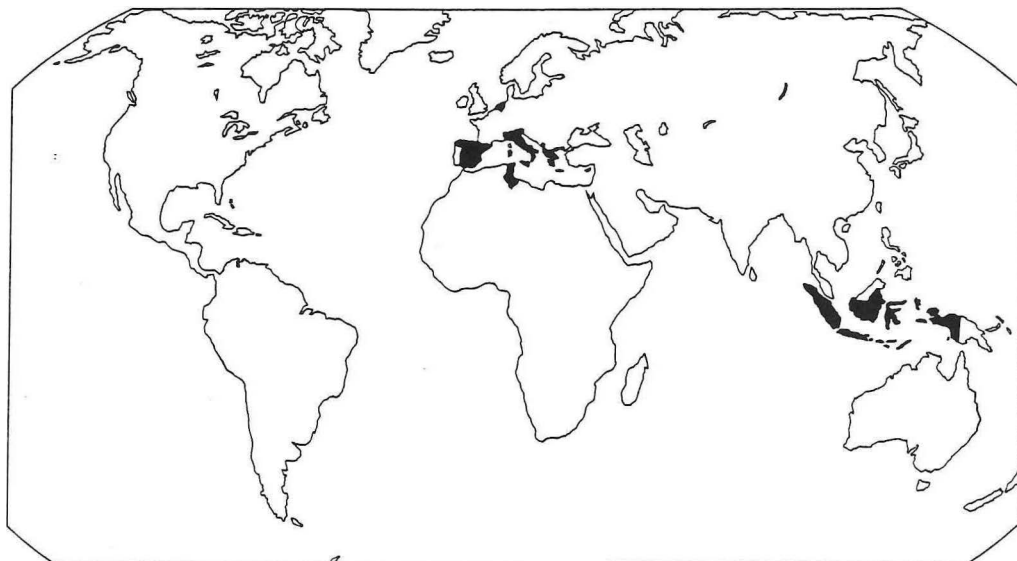
redactie

Mette Bierma
Otto H. Harsema

Archeologisch Centrum

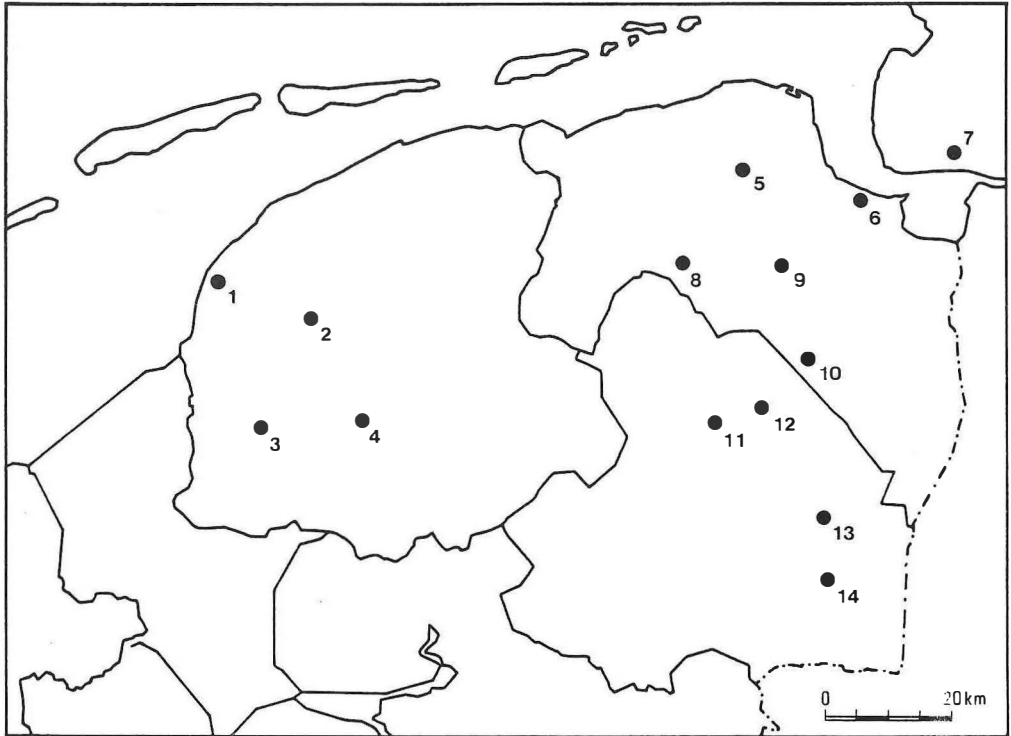
Groningen, 1994

In deze aflevering: Albanië, Duitsland, Griekenland, Indonesië, Italië, Nederland, Spanje en Tunesië.

In deze aflevering uit Noord-Nederland en Noord-Duitsland:

1. Wijnaldum; 2. Lions; 3. Oudega; 4. Akmarijp; 5. Westeremden; 6. Heveskes; 7. Emden;
8. Groningen; 9. Slochteen; 10. Wildervank; 11. Ballo; 12. Gieten; 13. Exlo; 14. Noordbarge.

INHOUD

J.R. BEUKER & M.J.L.Th. NIEKUS Het midden-paleolithicum van Noord-Nederland	9
R.H.P. LUTGERINK Warme ijstijden ?!	11
G.-J. BARTSTRA Postmodern naar Pompanua	14
M.J.L.Th. NIEKUS & D. STAPERT Een vindplaats van de overgang laat-paleolithicum/mesolithicum bij Oudega (Fr.)	17
G.R. BOEKSCHOTEN & D. STAPERT 'Rings & sectors': een computerprogramma voor ruimtelijke analyse	22
G.L.G.A. KORTEKAAS & M.J.L.Th. NIEKUS Een vindplaats uit het vroegere mesolithicum in de Hooilandspolder, gemeente Slochteren (Gr.)	27
S. BOTTEMA & H.R. REINDERS Door het land der Skipetaren	32
R. BAKKER Het Gietsenveentje, gemeente Gieten (Dr.): unicum of probleemgeval?	35
J.N. LANTING Het na-onderzoek van het vernielde hunebed D31 ^a bij Exlo (Dr.)	39
J.J. HEKMAN Nieuw archeologisch onderzoek op Syros (Griekenland)	43
JOSE LUIS SANZ BRETÓN & J. SCHELVIS De mijten (acari) uit Peñalosa en Cerro de la Cruz (Spanje) en Halos (Griekenland)	47
M. MAASKANT-KLEIBRINK Een voorlopig verslag van de opgravingen op de 'Timpone della Motta', Francavilla Marittima, Calabrië	50

B.J. HAAGSMA & P. ATTEMA Het <i>Casa di Angelina</i> , een traditionele boerderij bij de opgraving te Francavilla Marittima (Calabrië, Italië)	55
J. BOUMA & W. PRUMMEL Potten en botten: offergebruiken in Midden-Italië	60
Y. DIJKSTRA De opgravingscampagne 1993 in Hellenistisch Halos	65
O.H. HARSEMA Zes dagen in juni op de es van Noordbarge (Dr.)	69
G.J. DE LANGEN, T. PERGER, W. PRUMMEL, J. SCHELVIS, E. TAAYKE, J. WILLEMSSEN & M. WISPÉLWEY Een korte verkenning te Bolland bij Lions (Fr.)	74
J. FEYE Uzita, een Romeins stadje (Tunesië)	80
A.T. CLASON & E. KNOL Het ongehoorde rund in de Nederlandse kuststreken	85
D.L. BEKKER Faunafragmenten van twee terpjes nabij Emden (Duitsland)	89
E. TAAYKE De Groningse tongval anno 94	93
Y. SABLÉROLLES De glasvondsten van Wijnaldum (Fr.)	97
G.J. DE LANGEN, J. ORBONS, T. PERGER, J. VAN DER VAART & M. WISPÉLWEY Onderzoek naar de kerk op 't Olthof van Akmarijp (Fr.)	102
P.B. KOOL, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Bewoningssporen langs de Zeemsloot bij Westeremden, gemeente Loppersum (Gr.)	107
H.T. WATERBOLK In de ban van Banlo	110
P.B. KOOL, K. KLAASSENS & J.H. ZWIER Een onbekend steenhuis te Heveskes (Gr.)	115

A. JAGER		
Middeleeuwse adelsuizen in Friesland		120
P. BAKS		
De citadel van de hertog van Alva in de stad Groningen, 1569-1577		125
B. HAVINGA & A. UFKES		
De opgraving aan de Reitemakersrijge te Groningen		130
A.F.L. VAN HOLK		
Vergelijking van de archeologische inventaris van de Groninger tjalk ‘De Zeehond’ met schriftelijke scheepsinventarissen uit het einde van de 19e eeuw		134
P.B. KOOI		
Een brief met gevolgen		139
D.C. BRINKHUIZEN		
Het dieet van de otter (<i>Lutra lutra</i>) in twee voormalige ottergebieden in Friesland		143
S. BOTTEMA		
Het lam gods is een Fries melkschaap		148
P. CLEVERINGA, A. BOSCH, S. BOTTEMA, R. CAPPERS & H.A. GROENENDIJK		
De moeraskalk van Wildervank (Gr.)		151

H.T. Waterbolk

Picardt in Rolde

De geschiedenis van het prehistorische onderzoek in Drenthe begint met de verschijning in 1660 van het boek *Antiquiteten* van de Coevorder predikant en medicus Johannes Picardt. Voordat deze naar Coevorden kwam had hij van 1643 tot 1648 in Rolde gestaan. Daarvoor was hij gedurende 20 jaar predikant in Egmond geweest. Hij was in 1600 in Bentheim geboren en had in zijn jeugd veel gereisd. In zijn Rolder tijd woonde hij in Rhee, net buiten zijn kerspel, dat ook de dorpen Peelo, Loon, Anreep, Deurze, Balloo, Grolloo en Schoonloo omvatte.

Om zijn kerk in Rolde te bereiken moest hij de oude Koningsweg, ook wel Hereweg geheten, door de Celtic fields van Peelo-Kleuvenveld en Loon-Stoepveld naar Loon volgen. Na de oversteek over het Lonerdiep zal hij de keuze hebben gehad tussen de weg over de essen van Balloo en door het dorp, of de weg door het veld ten westen van de es langs het hunebed D16, langs de Lantingekamp, door het grafheuvelveld van Kampsheide en door het grote grafheuvelveld ten zuiden van Balloo. Van die terreinen is ons de prachtige kaart van Reuvens uit 1833 overgeleverd. Kampsheide is in zijn geheel bewaard gebleven maar van het zuidelijke veld resteren alleen de groep in het in 1855 door de provincie aangekochte Tumulibos en een geïsoleerde grafheuvel nabij de boerderij Kamps.

Picardt is gefascineerd door de rijkdom van Drenthe aan wat we nu archeologische monumenten zouden noemen. Drenthe "krielt en overvloedt van vreemde en ongewoonlijke Antiquiteten. Daar en is geen Landt in alle de Vereenighde Nederlanden waarin meer Antiquiteten zijn, als in de Landschap Drenth". Naast allerlei tijdgebonden beschouwingen van theologische

aard en uitingen van historische en taalkundige belezehoud bevat zijn boek een systematische behandeling van de Drentse 'Antiquiteten'. Daarin herkennen we de ervaringen die hij in zijn tochten door het Rolder kerspel opdeed. Het gaat met name om de hoofdstukken 5: "Van de groote Steenhoopen" (de hunebedden), 7: "Van eenige Oude Heydensche Leger-plaatsen en Wallen" (de Celtic fields), 8: "Van de ronde Berghjes of Heuveltjes" (grafheuvels) en 10: "Van eenige andere lange, smalle en platte Begraffenissen" (lange bedden van het type Weerdinge).

Zijn beschrijving van een hunebed zou zonder meer passen bij hunebed D16 van Balloo. Van de Celtic fields valt hem hun regelmatige ruitvormige aanleg op, hij is om enkele heen gelopen die wel 4000 treden in omtrek waren, ze liggen op onderlinge afstand van 1000 tot 4000 treden - dit alles kan hij hebben waargenomen in het gebied van Zeijen-Rhee-Peelo-Loon. Bij de beschrijving van de grafheuvels noemt hij met name het gebied ten westen van Rolde - dat moet wel de door Reuvens gekarteerde zuidelijke groep van Balloo zijn. Hij wijst op een tumulus, groter en hoger dan de andere, met daaromheen en eraan rakende een krans van veel kleinere heuvels. Op de kaart van Reuvens is een dergelijke groep herkenbaar: tumulus 130, 10 voet hoog, met direct daaromheen de nrs. 125, 126, 129 en 131, die niet hoger dan 5 voet zijn. Bij de beschrijving van de Ballerkuil, elders in het boek, komt hij nog terug op het bijzondere van de grafheuvels bij Balloo. De lange bedden van het type Weerdinge, tenslotte, zijn volgens Picardt gering in aantal. Ze zijn laag, niet hoger dan een voet, en liggen netjes naast elkaar. Vanouds heten ze 'graven'. Twee complexen van parallelle lange bedden heeft Reuvens bij Balloo gekarteerd (onder letter

L). Verder kennen we ze natuurlijk van het Noordse Veld bij Zeijen (Van Giffens 'hoogakkers'). Met name het feit dat Picardt deze onopvallende lange bedden als aparte categorie onderscheidt laat zien dat hij nauwkeurig heeft waargenomen. Het beeld dat hij in zijn boek schetst van de Drentse oudheden is stellig in belangrijke mate bepaald door wat hij in zijn Rolder tijd heeft gezien. Er is dan ook alle reden om zorgvuldig na te gaan wat hij over het bekende monument tussen Rolde en Balloo, de Ballerkuil, schrijft, want ook die moet hij zelf hebben gezien.

De Ballerkuil

Het Drentse landrecht van 1412 bepaalt dat de zittingen ('Lottingen') van het hoogste Drentse rechtscollege, de 'Etstoel', moeten worden gehouden op de tweede maandag na Pasen in Balloo, op dinsdag na Pinksteren in Rolde, en op St. Magnus (19 augustus) in Anloo. Over de plaats in Balloo waar het Lotting werd gehouden is niets bekend, en er is ook geen enkel document bewaard gebleven over aldaar gewezen 'ordelen' (uitspraken). In het begin van de 15e eeuw wordt ook het Paaslotting in de Spijker te Rolde gehouden. Na het gereedkomen van de kerk van Rolde, worden daar de Paas- en Pinksterlottingen gehouden. Ook in Anloo vergaderde men in de kerk. Na de hervorming werden de Lottingen naar Assen verplaatst. De oude naam van Balloo, Banlo, wijst op een verband met de rechtspraak, en het ligt voor de hand dat men is gaan speculeren over de oude rechtplaats, die natuurlijk zeer wel, net als de vergaderplaatsen van het landschapsbestuur in het Grollerholt en op de Bisschopsberg bij Havelte, in de open lucht kan hebben gelegen.

Picardt is de eerste die op een bijzondere plek in Balloo wijst. Van de 'Baller Kuile' zegt hij dat het een "vreemde rariteit" is, waaromheen zeer oude zitplaatsen, van verschillende vorm, staan, die van aarde gemaakt zijn. Oudtijds zou de kuil omgeven zijn door het Ballerholt, dat net als het

Grollerholt een heilig woud zou zijn geweest. Hij beschouwt de plaats als een heidens heiligdom, waar niet alleen grote vergaderingen werden gehouden, maar ook "zonderlinge solemniteiten" gepleegd. Na een uitval over het verderfelijke heidendom zegt hij dat de Ballers er goed aan gedaan hebben de kuil tot "schinderkuyle" te maken, waarheen ze hun "doode krennen" laten slepen om ze te laten verslinden door honden en raven. Over Etstoel en Lotting spreekt hij in dit verband helemaal niet. Een directe relatie tussen Lotting en Ballerkuil wordt voorzover ik zie voor het eerst gelegd door Mr. Johannes van Lier, die zelf lid was van de Etstoel, in een van zijn Oudheidkundige Brieven (1760). Hij beweert, kennelijk op gezag van Picardt, dat de aarden zitplaatsen in de Ballerkuil tot voor kort nog herkenbaar waren. Dat de Ballerkuil de oude rechtplaats was staat vervolgens voor alle auteurs vast maar kan natuurlijk niet als bewezen gelden.

In 1843 ontstaat er in Drenthe een merkwaardige discussie over de plaats van de Ballerkuil.¹ Aanleiding is het voorstel van het statenlid G.L. Kniphorst, oud-burgemeester van Assen, om die door de provincie te laten aankopen. Lag deze kuil in de Rolder strubben nabij de grens met de marke van Balloo, of dichter bij Balloo, waar nabij de huizen van Geert Geerts en de Wed. Rebbers een kuil lag die als Drosstenkuil bekend stond, en waar de boeren van Balloo gewend waren zand en leem te graven? Men koos, vooral op gezag van het statenlid L. Oldenhuis Gratama en diens vader S. Gratama voor wat we nu als een vrij recente stuifkuil herkennen aan de rand van de Rolder strubben en kocht die in 1847 van de markegenoten van Rolde. Men negeerde daarbij de bezwaren van archivaris J.S. Magnin, die erop had gewezen dat de formulering van het landrecht zich niet verdroeg met twee Lottingen in Rolde. Ook negeerde men het feit dat de Ballers zelf natuurlijk nooit over een Ballerkuil zullen hebben gesproken. Aangezien de drost qq. voorzitter van de Etstoel was, zou de naam Drosstenkuil toch wel heel direct op de gezochte rechtplaats hebben moeten

wijzen. Velen hebben dan ook alleen al om die reden aan de juistheid van de gemaakte keuze getwijfeld, zoals Gosses en Keverling Buisman.

Enige onzekerheid bespeurt men ook bij L.J.F. Janssen in zijn *Drentsche Oudheden* van 1848, waarin hij naast de bescheiden resultaten van zijn eigen opgravingen in de zuidelijke grafheuvelgroep van Balloo ook beide kuilen beschrijft. Van de kuil in de strubben zegt hij dat men die eer voor een door de natuur gevormd omwald kampje dan voor een kuil zou houden, want het binnenplein ligt hoger dan de heide rondom. De Drostenuil beschrijft hij als enigszins ovaal. Zij is 2 m diep, 26 m lang en 22 m breed, en "heeft op het oog het voorkomen van door aard- of zandgraven van naburige landleiden ontstaan te zijn". Een wal heeft hij niet kunnen waarnemen. Dit is de meest nauwkeurige beschrijving van de Drostenuil waarover we beschikken.

Hoe kan het dilemma zijn ontstaan? De eerste die over de Ballerkuil als liggend in de Rolder strubben spreekt is de schulte J. Homan van Rolde in de *Schulteverlagen* van 1818. Hij doet dat onder voorbehoud ("doch met zekerheid weet men het niet"). In de discussie speelt de noodzakelijk geachte aanwezigheid van eikenbos een rol. Als Picardt gelijk heeft dat er dicht bij Rolde een Ballerholt is geweest kan men zich voorstellen dat dit bos als zoveel Drentse holten in de loop van de tijd steeds kleiner is geworden en dat de strubben op de markegrens daarvan de laatste resten waren. Met het verkleinen van het bos zou in de ogen van de Drentse notabelen de Ballerkuil zich als het ware naar het oosten hebben verplaatst en tenslotte zelfs de markegrens hebben gepasseerd zonder dat zij zich daarvan bewust waren. Een kuil in de strubben moest wel de Ballerkuil zijn. Aan de mening van de Baller boeren ging men voorbij.

De consequentie van een en ander is wel dat we de Ballerkuil van Picardt niet mogen gelijkstellen met de Rolder kuil. Daarvoor komt veeleer de Drostenuil in aanmerking. Functies als depot voor gestorven vee en als plaats voor het graven van zand

en leem laten zich heel wel verenigen op één terrein, want dat kost het minst aan weidegrond. Voor beide functies zal men een plek in het veld buiten de bebouwde kom hebben gezocht, die ook weer niet te ver van het dorp lag. Gezien de ligging van het dorp en de essen komen we dan vanzelf terecht in het veld direct ten zuiden van het dorp (en zeker niet op de hoge stuifheuvel over de markegrens).

In dit gebied lag volgens de reconstructie van Th. Spek van de kadastrale situatie in 1832 een geïsoleerd perceeltje met daarop twee huisjes. Ik neem aan dat daar in 1843 Geert Geerts en de Wed. Rebbers woonden, ook al komen hun namen volgens Spek niet in de legger als eigenaren voor. Zij zullen de gebruikers zijn geweest. Het was kennelijk een recente ontginning want op de Napoleontische kaart is alles hier nog heide. Het noord-zuid georiënteerde, ongeveer rechthoekige perceel komt, met slechts één huisje, het noordelijke, ook voor aan de oostrand van de al meermalen genoemde kaart van Reuvens. Een hoek van het perceel heeft gediend als vast punt bij het inmeten van de grafheuvels. Op de opeenvolgende kadastrale en topografische kaarten is de geschiedenis van het perceel te vervolgen tot op de huidige dag. De meest ingrijpende gebeurtenis is de aanleg van de in 1905 geopende spoorbaan Assen-Rolde geweest. Het perceel werd zodanig doorsneden dat twee vierde ten noorden van de baan en een vierde ten zuiden ervan kwamen te liggen. Huizen stonden er toen niet meer. De omgeving met haar vele grafheuvels was - op het perceel van het Tumulibos na - al grotendeels ontgonnen, zonder dat daarbij opgravingen waren verricht. Als de percelen niet afgezand zijn - bij enkele lijkt dat wel het geval te zijn - kunnen de zolen van de geslachte tumuli nog intact zijn, evenals eventuele ringsloten en verdiepte grafkuilen. Met behulp van de kaart van Reuvens zijn ze alle te lokaliseren. Een voorlopige poging daartoe leverde het volgende beeld op: van de 18 tumuli ten westen van het Tumulibos is slechts 1 bewaard gebleven. Ten zuiden van de weg Assen-Rolde zijn ca. 15 tumuli

op één² na ononderzocht verloren gegaan. Bij de bosontginning ten oosten van het Tumulibos zijn ca. 25 tumuli zonder nader onderzoek geslecht. Ten noorden van de spoorbaan lagen 3 tumuli, waarvan een de vermoedelijke vindplaats is van een rijke ijzertijdvondst uit 1855, bestaande uit een urn en fragmenten van bronzen arm- en halsringen. Ook lag hier een stel lange bedden van het type Weerdinge. Het andere ligt onder de spoorbaan.

Maar waar lag nu de Drostenkuil? Reuvens besteedt er geen aandacht aan. Hij is door zijn zeglieden, waaronder Kniphorst, naar de kuil in de strubben gestuurd en hij maakt alleen daarvan een schets. Op de kaart van het grafheuvelveld vinden we wel aantekeningen als "hier is de grond laag", maar geen spoor van een opvallende kuil. Dit leidt tot de veronderstelling dat we die ten oosten van het huisperceel moeten zoeken, buiten het gebied waar Apken voor Reuvens het landmeterswerk had verricht. Verder durf ik niet te gaan. Het huisperceel is momenteel te herkennen doordat zich op het gedeelte ten zuiden van de spoorbaan een huis bevindt, ca. 250 m ten oosten van het Tumulibos.

Interessant is tenslotte nog het gegeven dat het Drents Museum in 1874 twee Karolingische munten verwierf, gevonden in de Ballerkuil - waarbij zich natuurlijk de vraag voordoet: in welke?

Een onderzoeksvoorstel

Het bovenstaande is geschreven naar aanleiding van de verschijning in 1993 van een boek over de geschiedenis van Rolde, met in historisch en archeologisch opzicht bijzonder belangwekkende bijdragen van Brood, Van der Sanden en Van Vilsteren, Spek, Noomen, Ensing en anderen. Ten aanzien van de rechtplaats komen Spek en Noomen met de suggestie dat die kan zijn geweest in een spijker in het grote bischoppelijke goed, wellicht zelfs een hof, dat aan de noordzijde van Balloo heeft bestaan. Grenzend daaraan ligt een groep akkers die de naam Spijkerakkers dragen.

Dat is natuurlijk zeer wel denkbaar - ook in Rolde werd aanvankelijk in een spijker vergaderd -, maar sluit de mogelijkheid niet uit dat er in voor-bischoffelijke tijd in Balloo een rechtplaats in de open lucht is geweest. Wat hiervan ook zij, de Drostenkuil blijft een intrigerend verschijnsel, en het zou van veel belang zijn daarover iets meer te weten te komen. Zoals ik al eens eerder heb geschreven acht ik de kans reëel, dat het hier in oorsprong zou gaan om een omwalde stapelplaats van het type Zeijen-Witteveen uit de late ijzertijd; ook in Zeijen was daar bij de boeren de herinnering aan een belangrijke plaats bewaard gebleven. Als onderzoekstechniek komt in aanmerking het verkennen van het gebied ten noordoosten, oosten en zuidoosten van het meer genoemde huisperceel door middel van lange smalle proefsleuven, en daarin te letten op het voorkomen van palissaden, greppels, diergraven, en andere diepe grondverstoringen.

Samenvattend: een archeologisch project-Balloo zou kunnen inhouden (a) het zoeken naar de echte Ballerkuil, (b) het opsporen en opgraven van grafheuvelzolen en het verkennen van het gebied tussen en rond de grafheuvels, waar vlakgraven, huisplaatsen e.d. mogen worden verwacht, en (c) het verkennen van het door Spek gelokaliseerde bischoppelijke goed door middel van proefsleuven, want hier kunnen structuren verwacht worden als in Peelo zijn opgegraven (zoals een grote spijker!). Dit alles binnen een algemene vraagstelling gericht op de mogelijkheid de centrale rol van het dorp Balloo archeologisch te herkennen en te definiëren. Dat mensen als Picardt, Reuvens en Janssen hier hun archeologische pionierswerk verrichtten, en dat anderhalve eeuw geleden de Drentse notabelen bereid waren het Tumulibos en de - vermeende - Ballerkuil aan te kopen kan de aantrekkelijkheid van het project allen maar vergroten.

Summary

The author suggests a programme of archaeological research in the village territory of Balloo, municipality of Rolde (Drenthe). It comprises (a) localization of the Dros-tenkuil, a presumed open-air meeting place of the ancient court of justice of Drenthe, the Etstoel, (b) examination of the sites of some 60 destroyed barrows belonging to a large cemetery described by Picardt, Reu-vens and Janssen, and (c) exploration of the site of a large farm, which in the me- dieval period was owned by the bishop of Utrecht.

Noot

1. De schrijver kon gebruik maken van copieën van stukken uit het Rijksarchief in Drenthe, betrekking hebbend op de aankoop van de Ballerkuil en in 1969 aan Prof. dr. A.E. van Giffen ter beschikking gesteld door de toenmalige Rijksarchivaris, E.J. Werkman.
2. Mondelinge mededeling Dr. W.A.B. van der Sanden.

Literatuur

- Brongers, J.A., 1973. *1833. Reuven in Drenthe*. Bussum.
- Brongers, J.A., 1976. *Air photography and Celtic field research in the Netherlands* (= Nederlandse Oudheden 6). Amers-foort.
- Brood, P. e.a. (red.), 1993. *Geschiedenis van Rolde*. Meppel.
- G(ratama), S., 1845. *De Ballerkuil. Drenth- se Volksalmanak*.
- Janssen, L.J.F., 1848. *Drentsche Oudheden*. Utrecht.
- Keverling Buisman, F., 1986. *De Etstoel en zijn ordelboeken in de vijftiende eeuw*. Dissertatie Groningen.
- Oldenhuis Gratama, L., 1887. *Officieele verslagen omtrent oudheden in Drenthe van 1818 en 1819. Nieuwe Drentsche Volksalmanak* 5, pp. 200-232.
- Picardt, J., 1731. *Korte beschryvinge van eenige vergetene en verborgene Antiqui- teten der provintiën en landen gelegen tusschen de Noord-zee, de Yssel, Emse en Lippe. Waer bygevoeght zijn Annales Drenthiae, etc.. Tweede druk*. Gronin- gen.
- Waterbolk, H.T., 1977. *Walled enclosures of the Iron Age in the north of the Ne- therlands. Palaeohistoria* 19, pp. 97-172.
- Waterbolk, H.T., 1985. *Archeologie*. In: J. Heringa e.a. (red.), *Geschiedenis van Drenthe*. Meppel.